

Nagy János

„Hozzáfognak hát buzgón, hisz Turnus a példa”

*Buda város követei az 1741. évi országgyűlésen**

A budai magisztrátus a pozsonyi diétára delegált követét, Johann Benedict Perger szenátort 1741 októberében, nem sokkal az országgyűlés befejezése előtt a címben idézett Vergilius-szöveghellyel próbálta további helytállásra buzdítani.¹ A követnek címzett levél több olyan, a város számára vitás ügyet vetett fel (mint például a nemes rendűek révdíjfizetés alóli mentességét, a budai várbeli katonaság visszaéléseit), amely a szabad királyi városok jelentős része számára fontos kérdésnek számított és minden diétán előkerült, de ezekre sohasem sikerült megnyugtató és végleges megoldást találni a 18. század első felének országgyűlésein.² Az *Aeneis*ből származó idézet révén a trójai királyfi, Aeneas népének túlerejével szemben hősiiesen helytálló, de végül vereséget szenvedő rutulus király, Turnus történetébe jelképesen a szabad királyi városok és benne Buda országgyűlési politikai szerepének 18. századi sorsát is beleláthatjuk. A levelezésbeli idézet egyfelől a kiváltságaik megőrzéséért és érvényesítéséért folytatott harcban lassan felörlődő és a 18. század közepén a vármegyei követekkel szemben az alsótáblán csekély befolyással rendelkező országgyűlési csoport magyar rendiségen belüli helyzet-tudatára, másfelől Buda – a szabad királyi városok csoportján belüli – vezető politikai pozícióinak helyreállítására is utal. Az oszmán-török uralom alóli felszabadulást követően a már döntően újonnan betelepülő-bevándorló (német–dél-szláv) etnikumú város elitje 1703-ban papíron, majd lassan ténylegesen is teljes értékű birtokába jutott a szabad királyi városi és fővárosi kiváltságoknak. Ezek a korszakra általam érvényesnek tekintett politikatörténeti folyamatok és időben lassan formálódó struktúrák adják tanulmányom értelmezésbeli kereteit, amely Buda város 1741. évi országgyűlési követküldésével foglalkozik.

Írásomban a Budapest Főváros Levéltárában található, a követek és a városi tanács közötti terjedelmes levelezés, követutastítások és sérelmi listák, az ágensi levelezés, illetve a követek által összeállított országgyűlési napló

* A tanulmány az NKFIH K 116 166 számú pályázatának támogatásával készült (*A magyar rendiség politikai kultúrája, 1526–1848*; vezető kutató: H. Németh István).

¹ BFL IV.1002.ff. 5. doboz. A városi tanács választfoglalmozványa Johann Benedict Perger szindikusknak, Buda, 1741. október 10. Vergilius *Aeneis* című eposza 9. énekének ezen sora egy német nyelvű levélfoglalmozványban maradt ránk, latinul. Magyar nyelvű fordításának alapjául a következő kiadást használtam: Vergilius 1984: 300 (A. IX. 274).

² Nem volt ez másképpen az 1708–1709. évi diétán sem (Nagy J. 2016). Sőt, nagyfokú folyamatosság áll fenn általában a városok 17. századi országgyűlési követeléseivel is (H. Németh 2002: 210–223; H. Németh 2004: II. 224).

alapján igyekszem bemutatni a várost foglalkoztató, a diétán is felmerülő főbb problémákat. A levelek részletező és leíró elbeszélésmódja lehetőséget nyújt arra, hogy bepillantást nyerjünk – a hivatalos hangú diétai naplókön túl – azokba a társadalmi gyakorlatokba és a történelmi cselekvők – a budai magisztrátus és a követek – élményvilágába, amelyek más forrásból megismerhetetlenek lennének. Ez az egyedi látószög nemcsak az egyes országgyűlési szereplők partikuláris egyéni érdekeire világíthat rá, hanem az „országos ügyeket” is más összefüggésbe helyezheti.³

A hazai alap kutatások eddig nem nagyon foglalkoztak ennek a 18. századi országgyűlési csoportnak sem a politikai céljaival, sem pedig társadalmi rekrutációjával.⁴ A városok országgyűlési képviselőivel kapcsolatban a szakirodalomban konszenzus van arról, hogy a városi követek politikai súlya a 18. századi magyar diétákon meglehetősen csekély volt. A század elején az országgyűlési tárgyalásokon a vezető szerepet a főnemesség, illetve a főpapság vitte, majd a század közepére egyre inkább a vármegyei követek csoportja vált hangadóvá. A kutatók számos jellemzése szerint a városi követek országos kérdésekbe alig szólhattak bele, a diétákon a kormányzat álláspontját tették magukévá, mivel a megválasztott követek városi tisztviselőkként is a felettes hatóságtól, a Magyar Kamarától függtek.⁵ A városok rendi politikában való szerepvesztését jelzi, hogy míg korábban minden város egy-egy szavazattal bírt, addig a reformkorra (pontosabban 1825–1827-től) a városok szavazatainak száma összesen egyetlen szavazatra zsugorodott.⁶ A közép-európai térség egészében ehhez hasonló folyamatok játszódtak le a korszakban, amelyet a városok rendi politikai életben való pozícióvesztése és önkormányzatuk állami bürokráciába történő beolvásvatása jellemez.⁷ A német birodalmi gyűlésen a városok külön kúriába tömörültek, és kúriájuknak csupán egy szavazata volt. Sokáig ez a kúria is csak tanácskozási joggal rendelkezett, majd 1648-ban nyert döntési szavazatot (*votum decisivum*), ám a gyakorlatban a döntéshozatalkor leginkább az első két kollégium egyetértését tartották fontosnak, és a westfáliai békében rögzített jog mibenlétéről a városok a másik két rend tagjaival a birodalom megszűnéséig vitatkoztak.⁸ A lengyel szejm esetében szintén a városok nagymérvű politikai háttérbe szorulását regisztrálhatjuk: itt 1505 óta a tanácskozásokon állandó jelleggel már csak Krakkó és Vilno követei vehet-

³ Forgó 2012: 184–186; Szijártó 2012.

⁴ Az újabban a kérdés iránt megélnkült kutatói érdeklődést jelzi, hogy 2015 decemberében Sopronban külön konferenciát szerveztek a városok – különös tekintettel Sopron – kora újkori rendi politikában betöltött szerepének vizsgálatára.

⁵ A városi követek országgyűlési szereplésére: Horváth 1873: 306–307; Szijártó 2005: 168, 314–316. Újabban H. Németh István foglalkozott – főleg 17. századi vonatkozásban – a bécsi udvar központosító törekvéseivel és ezek hatásaival a városi elit formálódására: H. Németh 2003, 2007a, 2012, 2013.

⁶ Ezt nevezték német minta alapján *votum curiatum* rendszernek. Az 1825-ös fordulópontonról: Bónis 1969: 298; Szijártó 2005: 314–316; Szöcs 1996: 25–26.

⁷ A bőséges szakirodalomból néhány: Mat'a 2006: 369–370; H. Németh 2007b: 57–58; Pühringer 2007: 90, 95.

⁸ Vajnági 2009: 181; H. Németh 2013: 146–147; Krischer 2008, különösen 136–138.

tek részt, de ők sem rendelkeztek szavazati joggal, és mindössze a városi polgárságot érintő ügyekben nyilváníthattak véleményt.⁹ Ha a szomszédos örökös tartományok rendiségét vizsgáljuk, hasonló jelenségeket tapasztalhatunk. A kora újkor végére az osztrák örökös tartományok városainak politikai jelentősége úgyszintén visszaesett: Csehországban például egyedül Prága város követei vehettek részt a tartományi rendi gyűlésen. Az egész térségben a legtöbb város képviselői útján csak a tartományi határozatok felolvasásakor lehetett jelen.¹⁰ Mindemellert a városok részéről egyfajta érdektelenség érzékelhető a tartományi rendi gyűlések iránt, ami a városok által delegált résztvevők számának csökkenésében is megnyilvánult.¹¹ A városok elitje egyre inkább olyan kényszerű kötelességként fogta fel a rendi képviselést, amely a városi közösség számára csak költségekkel jár, de politikai hasznot kevésbé hajt.¹²

BUDA KÖZJOGI ÉS POLITIKAI HELYZETE A 18. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Buda, a középkori magyar királyi fő- és székváros a török uralom alól való 1686. évi felszabadulását követően csak 1703-ban kapta vissza I. Lipóttól szabad királyi (fő)városi kiváltságait, amelyeket a következő országgyűlés iktatott törvénybe (1715. évi XXXVII. törvénycikk). A kiváltságok érvényesítéséért a városnak 1708-tól fogva állandó küzdelmet kellett folytatnia – a vármegyei nemességgel, a többi szabad királyi várossal, a budai vár katonaságával és a kamarai hivatalnokokkal szemben – a diétákon és azokon kívül is.¹³ A kiváltságok némelyikét (például a telekkönyv vezetésének a jogát) a város csupán évekkel később kapta meg,¹⁴ bizonyos előjogok érvényesítéséért pedig állandó harcot kellett vívnia vagy a várban székelő katonasággal, vagy a kamarai hatóságokkal.¹⁵ Ennek, a kiváltságok érvényesítéséért és a városok közti elsőbbségért folytatott küzdelemnek egyik fő színtere az országgyűlés volt. A többlépcsős, elhúzódó folyamatnak néhány fázisát azért azonosíthatjuk. Az 1708–1709. évi pozsonyi „labanc” országgyűlésen a Pozsonnyal szembeni precedenciavitában kellett megvédeni elsőbbségét az ülőhelyekért.¹⁶ A tárnokszéken régi jogaikra hivatkozva az 1722–1723-as országgyűlés alatt a város követei – Kassával szemben – igyekeztek Buda

⁹ Ring 2001: 97.

¹⁰ Mat’ a 2006: 369–370; H. Németh 2007b: 57–58.

¹¹ Pühringer 2007: 90, 95.

¹² Press 1983: 288.

¹³ Nagy J. 2016. A kiváltságlevél megszerzésének folyamatáról: Kenyeres 2006: 193.

¹⁴ Erre 1705-ben került sor (Géra 2014: 116).

¹⁵ Saját téglágető létesítése, a Városmajor területének visszaszerzése, a várparancsnokok által szedett úgynevezett regálé megszüntetése, valamint révdíj- és harmincadmentesség követelése állandóan felmerült a város sérelmei között (Géra 2014: 127–129; Géra–Simon 2017: 25–27). A további különsejremlmekre: BFL IV.1002.ff. 3. doboz. „Gravamina particularia die 13 Junii 1728 personali introporrectus”, Buda, 1728. június 13., 134–136.

¹⁶ BFL IV.1002.ff. 6. doboz, 1. füzet. Acta comitalia Posony 1708, Diaetalia anni Posoniensia sive ablegation, 16.

és Pest elsőbbségét bizonyítani, sikerrel.¹⁷ Ezen a diétán a város szindikusát és követét, Johann Baptist Rothot számos fontos bizottságba beválasztották, majd a rákövetkező országgyűlés alkalmával az általa elkészített jogkönyvtervezet révén országos hírnévre is szert tett a városok között.¹⁸ A város követei az 1720-as és 1730-as évek *concurusain* is jelen vannak. Az uralkodó az általa eredetileg adó-megajánló célzattal összehívott, de a diétánál jóval szűkebb jogkörű és létszámú gyűléseire a rendiség egyes válogatott képviselőit hívta meg. A király a városok képviselőit nem minden alkalommal tisztelte meg ezzel a kegygel, amikor azonban megtette, akkor is csupán négyet–hatot invitált meg közülük. Ennek az előkelő csoportnak immár elmaradhatatlan tagjai voltak a budai követek.¹⁹ A város rendi politikai életben visszaszerzett tekintélye is hozzájárult ahhoz, hogy az 1741. évi országgyűlés idején a kormányzat részéről felmerült annak az igénye – a Habsburg Monarchiát megrázó osztrák örökösödési háborúnak és a kedvező belpolitikai feltételeknek is köszönhetően –, hogy a királyi udvar ismét Budára költözzön.²⁰

Miközben a város közjogi értelemben hosszú küzdelem árán visszaszerezte a rangját az ország városai körében, addig társadalma jelentős átalakuláson ment keresztül. Az oszmán-török uralom végétől, 1686-tól kezdve a város lakossága teljesen kicserélődött. A döntően német ajkú (1714-ben az össznépesség 52%-át alkották ők) és hivatalszervezetű Budán a meghatározó kisebbséget az ortodox és a katolikus rácok jelentették.²¹ Bár a lakosság fő megélhetési forrása a bortermelés, valamint a kereskedelem volt, jelentősebb ipari és kereskedelmi tőke nem halmozódott itt fel. Buda népességét tekintve 1720 körül az ország legnépesebb városának számított, ám a növekvő adóterhek miatti elvándorlás következtében 1777 tájékára már a harmadik helyre csúszott vissza, Pozsony és Debrecen mögé.²² A növekvő adóterhek és a pazarló városgazdálkodás miatt a város

¹⁷ Felhő 1972: 160.

¹⁸ A Diaeta Kutatócsoport Adatbázisa alapján beválasztották az 1722–1723. évi diéta legfontosabb bizottságaiba, így tagja lett a sérelem-összeállító bizottságnak (1722. július 11-én), majd két nappal később a *systematica comissio* munkálatainak politikai-közigazgatási ügyeit (*pro politicis*) elemző bizottságnak. Augusztus elején tagja lett a jogi reform (*juridica*) végső kidolgozására és a joganyag felülvizsgálatára kiküldött deputációnak. A diéta végén a sérelmeket összeállító vegyes bizottságba ismételtelen bekerült. Jogkönyvtervezetét említi: Bónis 1975: 181. A városok közti hírnévre: BFL IV. 1002. ff. 3. doboz. A városi tanács levelének fogalmazványa Johann Georg Mayer számára, Buda, 1728. július 10., 185–186.

¹⁹ Az 1720. évi *concurus*ra: MNL PML IV.1.b. 8. kötet. Acta congressus (oldalszámozás nélkül). Az 1734. évi *concurus*i résztvevőkről: MNL GYMSL SL IV.1002.c. Lad. X et K, Fasc. 11, No. 173. Az 1736. évi *concurus*on részt vevő városokra: Szijártó 2006: 224. Az 1737. évi *concurus*ra meghívott városok: OK GY 700.480. 8–9.

²⁰ Gárdonyi Albert egy rövid ismeretterjesztő cikkben említette ennek lehetőségét: Gárdonyi 1929: 8–9. Az újabb művészettörténeti kutatások ugyanakkor tisztázták, hogy a királyi várpalota – az 1715–1719 közötti részleges állagmegóvás és újjáépítés dacára – továbbra is elhanyagolt és lakhatatlan állapotban volt, olyannyira, hogy a királyi udvart ebben az épületben ekkor még nem lehetett elszállásolni (Kelényi 2001: 217–218; Farbaký 2004: 163).

²¹ Nagy L. 1975: 132; Géra 2014: 50, 52–53.

²² Nagy I. 1957: 121.

szép lassan eladósodott, ami növelte a belső társadalmi konfliktusokat.²³ A Külső Tanácsban ülő vagyonos iparosok csoportja (főként mészárosok és tímárok) és a Belső Tanácsban domináns kereskedő-fürdő-s-patikus tisztviselőréteg között az 1720-as, illetve az 1730-as években pattanásig feszült hatalmi harc alakult ki a város irányításáért.²⁴ Ennek következtében egyre nagyobb tér nyílt az állami beavatkozásra: megszorodtak a királyi biztosi vizsgálatok, amelyek az éppen hivatalban lévő tisztikar esetleges cseréjével vagy szervezeti reformot hozó újabb instrukciók kiadásával végződtek (1722–1723, 1727, 1737).²⁵ A legutóbbi, 1737-es, Erdődy György kamarai biztos által lefolytatott vizsgálat leváltotta Vanossi Ferenc polgármestert és a bűnösnek talált tanácsosokat, ám a strukturális problémák továbbra is fennmaradtak. Ezt bizonyítja, hogy a város élére ültetett (a vizsgált diétán követi megbízást vállaló), „új embernek” számító Johann Benedict Perger csupán két évig töltötte be a polgármesterséget, mivel a Tabánban kitört pestisjárvány kapcsán felhozott vádak miatt 1739-ben házi őrizetbe helyezték és tisztségéből is felfüggesztették.²⁶ Végül majd csak 1741 februárjában került vissza egy rövid időre a tisztségébe, ám jellemző momentum, hogy a Konckel Károly Lajos kamarai tanácsos, királyi biztos által 1741 áprilisának végén levezetett tisztújítás már nem őt erősítette meg, hanem a belső tanácsosi elitcsoport egyik markáns személyiségét, Joseph Emanuel Sauttermeisteret, aki (az 1751–1755 közötti időszakot leszámítva) 1768-ig ült a polgármesteri székben.²⁷ Végül aztán a Tabánban kitört és a város többi részén is jelentős áldozatokat szedő pestisjárványnak nemcsak politikai, hanem súlyos demográfiai és pénzügyi következményei is lettek a városra nézve: állítólag több mint 5800 fő esett áldozatul, a védelmi intézkedések pedig kiemelkedően magas költségráfordítást igényeltek.²⁸

²³ Buda eladósodásának folyamatára: Nagy I. 1957: 66–94, 106–117. A városok eladósodása általános jelenség volt a korabeli Magyarországon, függetlenül a városi kiváltság elnyerésének időpontjától, az adott település földrajzi fekvésétől vagy gazdasági helyzetétől, csak annak mértéke volt változó (H. Németh 2012: 292–293).

²⁴ Géra 2012a: 402–403.

²⁵ A városi lakosság belső ellentéteire és az egyes igazgatási változásokra nem térek ki, ezekre részletesen: Bónis 1975: 166–167; Géra: 2014: 106–109.

²⁶ A Perger felfüggesztéséről és őrizetbe vételéről szóló királyi rendelet: BFL IV.1002.d. Antiqua, No. 269. Laxenburg, 1739. május 26. Tizenegy hónap házi őrizet után végül 1740. április 13-án mégis felmentették a vádak alól és szabadon engedték (Gárdonyi 1945: 226; Tuza 1999: 30). A város a polgármestert és a városbíró hivatáiba visszahelyező, 1741. január 28-i datálású királyi rendeletet 1741. január 31-én kapta kézhez: BFL IV.1002.k. 19. doboz. Radovics Gáspár bécsi ágenshez írt levél fogalmazványa, Buda, 1741. január 31.

²⁷ Az 1741. április 24-i tisztújításról szóló tanácsülési jegyzőkönyv: BFL IV.1002.a. 43. kötet, fol. 129v. Sauttermeister budai közéleti szerepéről: Géra 2012a: 403–404.

²⁸ Dávid 1973: 85, 89. Schramek László kutatásai szerint a város járvány elleni intézkedései (a betegek ápolása, ellátása, ruházása) már 1739 őszén önmagában 40 000 forintot emésztett fel (Schramek 2014: 178).

AZ ORSZÁGGYŰLÉSI KÖVETEK KIKÜLDÉSE, A KÖVETUTASÍTÁS ÖSSZEÁLLÍTÁSA

A fent vázolt városigazgatási válság miatt 1740 decemberében, a királyi meghívók kézhezvételekor igen nehezen lehetett alkalmas személyt találni a követi feladatok ellátására, amint ez a budai tanács egyik bécsi ágenséhez írt levélfogalmazványából is kitűnik.²⁹ A városi tanács az elmaradt tisztújítás megtartását és a tisztviselői fizetések növelését szerette volna elérni az illetékes kormányzerveknél, annak érdekében, hogy megfelelő személyeket tudjon kiküldeni a diétára. A városi tanács végül követnek választotta meg Johann Benedict Perger szenátort és Joseph Klinglmayer jegyzőt az 1741. május 14-re összehívott országgyűlésre.³⁰ Talán az említett káderhiánynak volt köszönhető, hogy egyfelől a kormányzervek előtt kompromittálódott, „bukott” polgármester, másfelől a fiatal, bár képzett, ám közéleti tapasztalattal még egyáltalán nem rendelkező Klinglmayer kapott végül megbízást.³¹ Klasszikus latin iskolázottságuknak köszönhetően mindketten jelentős pozíciókat töltöttek be a város irányításában.

Közülük az idősebb és tapasztaltabb Perger a morvaországi Znojmo városában született, feltehetően valamikor 1686-ban.³² Budán egy helyi asztalosmester özvegyét vette el, akinek a révén 1720 táján az előkelőnek számító Várnegyedben házat és a város határában szőlőbirtokot is szerzett.³³ Valószínűleg ennek köszönhetően nyert 1723-ban polgárjogot, majd nem sokkal később külső tanácsosi, 1736-ban pedig belső tanácsosi rangot. Ahogyan azt már korábban említettem, 1737-ben Erdődy György királyi biztos őt helyezte a leváltott Vanossi polgármester helyére, mivel azonban ebben a pozícióban ő is kompromittálódott, hamarosan felmentették. Tisztségébe ezt követően már csak rövid időre került vissza, ám szenátorként ezután is megőrizhette a befolyását, őt delegálták a diétára.³⁴ 1754–1755-ben aztán még helyettes bíróként is tevékenykedett.³⁵ 1756. február 9-én hunyt el.³⁶

A másik követ, Klinglmayer régi budai pékcsaládból származott, egyik ismert őse már 1687-ben budai polgár volt. Ő maga nem sokkal a diéta előtt, 1741 folyamán nyerte el a budai jegyzőséget, és még ugyanebben az évben a belső tanácsai tagságot. Noha iskolai tanulmányairól egyelőre nem rendelkezünk pon-

²⁹ BFL IV.1002.k. 19. doboz. A városi tanács levélfogalmazványa Radovics bécsi ágenshez, Buda, 1740. december 27.

³⁰ A követek utazásáról: BFL IV.1002.ff. 10. kötet. Diarium, 1741, 1–2.

³¹ Tuza Csilla pontos forrásmegjelölés nélkül az 1723-as születési dátumot feltételezi, de ezt a (számomra kétesnek tűnő) adatot jelenleg sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudom (Tuza 1999: 29).

³² Miller 1760: 160.

³³ Simon 2011: 527. A Székesfehérvári-hegyen lévő szőlőkről: BFL IV.1009.c. 6. kötet, 107, 114.

³⁴ Gárdonyi 1945: 226; Tuza 1999: 30.

³⁵ BFL IV.1002.nn. 1. kötet, 7.

³⁶ Halotti anyakönyvi bejegyzésének mikrofilmmásolata: BFL XV.20.2. A56. A budavári római katolikus főtemplom halotti anyakönyve, 350.

tos adatokkal, de egy tanácsi levélfogalmazvány a hazai nyelvekben és a jogban járatos személyként jellemzi.³⁷ Pályája hamarosan magasra ívelt: 1741 és 1748 között tárnokszéki ülnökként képviselte Budát. Városa küldöttként a következő, 1751. évi diétán is részt vett. 1755 és 1765 között budai bíró volt, 1768-tól 1783-ig pedig a polgármesteri tisztséget viselte. 1783-ban hunyt el.³⁸

1741. augusztus elején költségkímélésre hivatkozva a személynök engedélyezte a városnak az egyik követ, Klinglmayer hazatérését, aki otthoni teendőire hivatkozva kérte a felmentését, így végül Perger a továbbiakban – a diéta október 20-i utolsó üléséig – egyedül vitte tovább az ügyeket.³⁹

Utasításukat és megbízólevelüket a városi tanács indulásuk után, csak hetekkel később, utólag fogalmazta meg és küldte utánuk Pozsonyba, ami – ahogyan az a forrásokból kiderül – az ülést levezető személynök előtt a követek legitimitását is megkérdőjelezte.⁴⁰ Sejthető, hogy a Magyar Kamara által Budára kiküldött bizottság jelenlétével kapcsolatban megnövekedett adminisztratív feladatok állhattak a késlekedés mögött.⁴¹ Ez mai szemmel talán kapitális hibának tűnik, ám az utasítás hiányán annak ismeretében nem kell csodálkoznunk, ha tudjuk, hogy a városi követekkel még a reformkorban is előfordult, hogy instrukció nélkül érkeztek az országgyűlésre.⁴²

A követeknek adott utasításhoz a budaiak mellékeltek egy külön dokumentumot is sérelmeik előadására: mindkét iratban hangsúlyos volt az I. Lipót-féle kiváltságlevélben foglaltak királynő által való szavatolásának, illetve az okozott jogsérelmek orvoslásának igénye. Az utasítás második és harmadik pontja foglalkozott a katonai parancsnokok és a katonaság által a tisztek számára erőszakosan elfoglalt polgárházak visszaadásával, a kvártélyozás pénzbeli megváltásának, illetve a várparancsnok-alezredesnek törvénytelenül fizetett, úgynevezett *regáliák* megszüntetésével (a szövegből az is kiderül, hogy ezeket tűzifában és halban követelték a lakosoktól).⁴³ Az instrukció hatodik pontja a katonaság oltalma alá tartozó, a hadiadó alól mentesített és ezáltal a városi kincstárra, illetve a helyi céhekre egyaránt sérelmes katonai csapszékek és patika, valamint kézművesek tevékenységének betiltását kérte. Ezenfelül a katonaságnak a város határában folyó vadászatainak a megszüntetését is követelte.⁴⁴ Ezen a téren nem volt semmi

³⁷ BFL IV.1002.j. 30. doboz. Nádasdy Lipót tárnokmesterhez, Erdődy György kamaraelnökhöz és Pálffy Jánoshoz címzett levél fogalmazványa, Buda, 1741. február 4.

³⁸ További adatok: Tuza 1999: 29; BFL IV.1002.nn. 1. kötet, 9, 20, 31, 67. Joseph Klinglmayer hagyatékára: BFL IV.1002.z. Relationes super inventariis, 1787, No.100.

³⁹ Erre vonatkozóan lásd a két követ jelentését és Klinglmayer kérvényét: BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Pozsony, 1741. augusztus 3., 135–147.

⁴⁰ BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Johann Benedict Perger és Josef Klinglmayer országgyűlési követek a városi tanácshoz, Pozsony, 1741. május 21., 29–31.

⁴¹ BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Buda szabad királyi város tanácsának levélfogalmazványa országgyűlési követeihez, Pozsony, 1741. május 16., 17–23.

⁴² Eötvös 1975: 473.

⁴³ BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Buda város különsérelmei, Buda, 1741. június 11., 86–87.

⁴⁴ BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Buda város követutasítása, Buda, 1741. június 3., melléklet, 46–55. Regáliák címén a katonai parancsnokok törvénytelen módon, fizetéskiegészítésként követeltek

új a nap alatt: a budai vár katonaságának állandó jelenléte nemcsak kiváltságaikban, hanem anyagiakban is fenyegette a polgári közösséget.⁴⁵ Az országgyűlési forrásokat az ágensi levelezéssel összevetve arra a következtetésre juthatunk, hogy a budai vár alparancsnokának, egy bizonyos Nothelffer János Antal ezredesnek a ténykedése váltotta ki a városi tanács legnagyobb ellenszenvét. Az alparancsnok nemcsak a városi szállása díjának megtérítését követelte a várostól, hanem más, a polgárság által jogtalannak tekintett követeléssel is fellépett.⁴⁶ A városi tanács ezt elutasítva azzal érvelt, hogy más királyi helyőrséggel rendelkező városokban – így például Szegeden és Székesfehérváron – az ottani főtisztek szállásáról a Magyar Kamara gondoskodik. Budát a pestisjárvány és az elmúlt török háború alatt a katonaság számára teljesítendő fogatok kiállításának kötelezettsége szintén megterhelte. Az alparancsnok ezenkívül a város jogszolgáltatási előjogait is megsértette azzal, hogy az általa lakott házban fogdát tartott fenn.⁴⁷ Bár katonai ügyekben nem az országgyűlés volt illetékes, hiszen végső soron a Haditanács döntött, ennek ellenére a követeknek az alsótáblai ülések nyilvánosságot jelentettek a fenti követeléseik nyomatékosítására.⁴⁸

A hetedik pont szerint a végrendelet nélkül vagy magtalanul elhunyt polgárok hagyatéka a háramlási jog révén a városi tanácsot illették, amit a Magyar Kamara tisztviselői rendszeresen megsértettek azzal, hogy az ilyen örökségeket jogtalanul lefoglalták. A forrásokból az is kiderül, hogy pontosan mi volt a vita kiváltó oka. Ez az ügy ugyanis Fortunatus Prati (másutt Pratty) kamarai mérnök hagyatéka kapcsán bontakozott ki, akinek vagyonát a Kamara emberei foglalták le, ám az örökségre a magisztrátus is igényt tartott, mivel Prati budai polgár volt.⁴⁹ A Kamarával kapcsolatos másik konfliktus forrása a polgárság harmincadmentessége volt, amiről az utasítás második pontja szól. A királyi vámtisztviselők

a lakosságtól anyagi javakat. Ezt a törvények – például legutóbb az 1723. évi 21. törvénycikk is – tiltották (1723. évi 21. tc.), de végrehajtásukra – úgy tűnik – nem került sor. (A törvények hivatkozásához használt kiadás a Kolosvári–Óvári-féle 1900-as *Magyar Törvénytár*.)

⁴⁵ A katonai italmérések és mézárszékek, a tisztek önkényes szállásfoglalásai napirenden voltak a korábbi időszakban is. Csak néhány példa a katonaság korábban felbukkanó korábbi önkényeskedéseire: Nagy I. 1963: 373. Az 1722–1723. évi sérelmekre: BFL IV.1002.ff. 6. doboz. Buda szabad királyi város különsérelmei, 82–85. Az 1720–1721. éviekre: BFL IV.1002.ff. 6. doboz. No. 8. Buda város sérelmei, 27–30.

⁴⁶ Borosy 1996: 86 (5341. sz.). Érvelésüket támogatta a legutóbbi, 1739. február 3-án kelt helytartótanácsi rendelet is, amely megtiltotta a Magyarországon állomásozó generálisoknak, hogy ingyen követelhessenek maguknak szállást. Kiadásaitak kötelesek voltak megtéríteni.

⁴⁷ BFL IV.1002.k. 19. doboz. A városi tanács levélfogalmazványa Radovics Gáspár bécsi ágensnek, Buda, 1741. április 8., 46–49; valamint Buda, 1741. május 20., 32–34.

⁴⁸ BFL IV.1002.k. 19. doboz. Radovics Gáspár ágens levele a városi tanácshoz, Bécs, 1741. május 6. A város ágense helyesen látta be, hogy a városnak a Haditanácshoz kell felíratot intézni, amelyben kérnie kell, hogy a két parancsnok (a fő- és az alparancsnok) szállása által jelentett kettős terhet szüntessék meg. A két parancsnok közül az egyik számára a város által kijelölt szállást saját pénzéből volt köteles megfizetni.

⁴⁹ Az utasításban: BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Buda város követutasítása és sérelmei, Buda, 1741. június 3., melléklet, 46–55; BFL IV.1002.ff. 5. doboz. A városi tanács követeihez, Buda, 1741. július 4. Az 1738 márciusában elhunyt Prati életére és működésére: Schoen 1960: 32–33.

a budai polgárokat a – harmincadmentességük ellenére – vámfizetésre kényszerítették, így a követeknek ennek az orvoslását is sürgetniük kellett.⁵⁰ A korszak várospolitikájával foglalkozó szakirodalom korábban már megállapította, hogy a polgári harmincadmentesség erre az időszakra javarészt megszűnt.⁵¹ Ez azonban korántsem jelentette azt, hogy a városok ne törekedtek volna ennek érvényesítésére: erre utalnak 1708-tól kezdve a budai országgyűlési iratok is.⁵²

A sérelmek közül megemlíthető még az ötödik pontban részletezett követelés, a budai zsidóság városból való kiűzése. Ennek legalább két aspektusára kell felhívni a figyelmet. Egyfelől a zsidóság budai kereskedelmét a kamarai és katonai hatóságok felettük gyakorolt védnöki szerepe és az általuk biztosított harmincadmentesség tette gyümölcsözővé, ami nyilvánvalóan erőteljes konkurenciát jelenthetett a városi polgári kereskedőrétegnek.⁵³ Ugyanakkor a város-történeti szakirodalom arra is rámutatott, hogy a városi magisztrátustól ellenük irányuló, helyi szintű gazdaságpolitikai intézkedések az 1720-as évekre az itteni zsidó lakosság lassú elvándorlásához, illetve gazdasági visszaeséséhez vezettek.⁵⁴ Másfelől a zsidóság Budáról való kiűzése egyfajta katolikus misszió beteljesítését jelentette, ahogyan erre az ágensi levelezések is utalnak: mindez „Isten dicsőségére” (*pro gloria Dei*) történik, és a zsidók városi jelenlétére az utóbbi években pusztító pestisjárvány megfékezésének utolsó akadályaként tekintettek.⁵⁵ Buda országgyűlési követelései között a zsidó közösség kiutasítása azonban már az 1722–1723. évi diéta idején kiadott sérelmi listában is felbukkant.⁵⁶ A zsidóság városból való kiköltöztetésének gondolata nem volt példa nélküli a korban: Sopron város tanácsa például ugyanezzel a kívánsággal fordult az országgyűléshez 1708-ban.⁵⁷ A Budáról történő kitiltásra végül az 1746. évi királyi rendelet értelmében került sor, amikor a zsidó közösség tagjainak jelentékeny hányada Óbudára költözött át.⁵⁸

⁵⁰ BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Buda város követutasítása, Buda, 1741. június 3., melléklet, 46 (4. pont).

⁵¹ H. Németh 2006: 118–119.

⁵² Nagy J. 2016: 59.

⁵³ BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Buda város követutasítása és sérelmei, Buda, 1741. június 3., melléklet, 46–55; BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Buda szabad királyi város különsérelmei, Buda, 1741. június 11., 86–87.

⁵⁴ Géra 2014: 79.

⁵⁵ BFL IV.1002.k. 19. doboz. A városi tanács levélfogalmazványa Radovics Gáspár bécsi ágensnek, Buda, 1741. február 18. A bűnbakkeresés mechanizmusaira az 1723-as budai tűzvész példáján: Géra 2012b: 139, 154–155.

⁵⁶ Az 1722–1723. évi diéta iratai közt: BFL IV.1002.ff. 6. doboz. Buda szabad királyi város különsérelmei, 82–85.

⁵⁷ MNL GYMSL SL IV.1002.e. Lad X et K, Fasc. IV, No. 203. „Instructio pro ablegatis...”, Sopron, 1707. február 22., 14. pont.

⁵⁸ Schmall 1894: I. 207; Nagy L. 1975: 137.

A DIÉTAI TÁRGYALÁSOK

A követek hivatalos foglalatossága megoszlott a tárnokszéki és az országgyűlési ülések látogatása között. A tárnokszéken a városi bíróságok által fellebbezésre benyújtott polgári pereket tárgyalták, amelyekről a követek által a diéta alatt vezetett napló is bőségesen tudósít.⁵⁹ A diétai tárgyalásokra áttérve, már az első néhány levélváltásban sok szó esett a vármegyék városokkal szembeni követeléseiről. Elsősorban a *gratuitus labor* (ingyenmunka) városokra való kiterjesztéséről, amelyet a vármegyei követek szorgalmaztak.⁶⁰ Ennek elkerülése érdekében a követek már a diéta kezdetén, május 21-én javasolták, hogy az illetékeseket honoráriummal nyerhetnék meg a városok ügyének.⁶¹ A nemesség vámmentesége ellen, ami többek között Buda városára nézve a dunai repülőhídból és a révátkelésből származó jövedelmekben okozott kiesést, a gazdaságilag leginkább érintett három város, Buda, Pest és Pozsony közös sérelmi feliratot fogalmazott meg és juttatott el az országgyűléshez.⁶²

Pest-Pilis-Solt vármegye követei is több, Budával és Pesttel kapcsolatos, szinte hagyományosnak mondható közigazgatási és gazdasági jellegű sérelemmel érkeztek a diétára. Így például többek között nehezményezték, hogy a városok nem vesznek fel magyarokat a polgárok, illetve a városi tanács soraiba, meggátolják a nemesek házvásárlásait, továbbá otthonaikat is mértéken felüli kvártélyteherrel sújtják.⁶³ Követelték, hogy a városi tanácsnokok legalább felerészben magyarok legyenek, az uralkodó nevezzen ki egy-egy ügynevezett királyi bírót Pest-Buda élére, akik a jog- és szakszerű működést ellenőriznék. A vármegye követutasítása egyértelműen tükrözi azt a nemesi álláspontot, amely szerint a városi autonómia sérti a nemesi kiváltságokat, ezért korlátozni kell. Továbbá azt is hangsúlyozza, hogy a városok önálló döntéshozatali mechanizmusa veszélyes arra a rendi jogelvre nézve, miszerint a nemes fekvőbirtokai után adómentességet élvez (*ne onus publicum fundo quoquomodo inhaereat*), mivel a városok a nemeseket is meg-

⁵⁹ A budai követek által latin nyelven vezetett országgyűlési napló: BFL IV. 1002.ff. 10. kötet. Diarium, 1741.

⁶⁰ Az ingyenmunkára a lakosságot az erődök építése, utak, csatornák karbantartása, vízfordás és hasonlók kapcsán kötelezhette a katonaság és az államhatalom, amelyről a 16. század óta rendelkeznek törvények. Az 1729. évi 1. törvénycikk mentesítette a nem nemes népességet az ingyenmunka végzése alól évi 24 000 forint megváltási összeg lefizetése ellenében. Ezt ezután bér munkások felfogadásával kellett az adott megyének vagy városnak teljesítenie. A város számára azonban – megfelelő igavonóerő hiányában – továbbra is nehézséget okozott ezen munkák elvégzése. A *gratuitus labor*ról: Schramek 2011: 28–30, 107–108.

⁶¹ BFL IV. 1002.ff. 5. doboz. Johann Benedict Perger, Josef Klinglmayer országgyűlési követek a városi tanácshoz, Pozsony, 1741. május 21., 29–31.

⁶² BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Buda, Pest és Pozsony szabad királyi városok országgyűlési követei, Pozsony, 1741. június 9., 71–85.

⁶³ A nemesek házvásárlásának kérdésében a megyék továbbra sem értek el eredményt Budával, Pesttel és Székesfehérvárral szemben, ahogy azt az 1751. évi Fejér megyei követutasítás is bizonyítja (MNL PML Acta antiqiora. Fasc. 75, Acta publica, Nr. 11).

adóztatják az ott lévő ingatlanaik után.⁶⁴ A városi követeknek együttesen azonban sikerült elérniük, hogy a sérelmet a kiváltságlevélben foglalt szabad bíró- és tanácsválasztás elvére hivatkozva a sérelem-összeállítóbizottság ne vegye fel az országos sérelmek közé.⁶⁵

Az eddig említettekén túl a vármegyék és a szabad királyi városok között általánosságban szintén hagyományos konfliktusforrásnak számított az árszabások (*limitatiók*) kiadása.⁶⁶ Pest-Pilis-Solt vármegye túl alacsonyan megállapított húsárai például meglehetősen kedvezőtlen helyzetbe hozták a budai mészárosokat, akik éppen ezért figyelmen kívül hagyták a hatósági árakat. A budai tanács néhányukat kénytelen volt fogházzal sújtani, és az ennek következtében mutatózó húshiányt a szomszéd falvak mészárosainak termékeivel igyekezett pótolni. Mindeközben a budai mészárosok céhének panaszára a budai tanács követeit arra utasította, hogy – Pest város köveivel együttműködve – tájékozódjanak a húsárakról, és a Kancelláriánál sérelmezzék a megyék szabad királyi városok területére is kiterjedő joghatóságát.⁶⁷ Végül Scopek Ferenc, Pest város köve fogalmazott meg a két szomszédos város nevében egy feliratot a marhahús árának szabályozása tárgyában.⁶⁸ A budai követek ilyen irányú ténykedése abba az 1728–1729. évi diéta óta mutatózó – már a korábbi szakirodalom által is észlelt – törekvésbe illeszkedik, melynek során az árak megállapításának jogkörét a városi magisztrátusok az igazgatásuk alatt lévő területen saját hatáskörükbe kívánták vonni, szakítva az addigi gyakorlattal, amely szerint a döntés joga a vármegye kezében volt.⁶⁹

A dunai hidak javításának kincstári költségen való elvégzéséről, illetve a polgárok út- és rétvám (vagy hídvám) alóli mentességének helyreállításáról szóló követelés utólagos felvételét az országos sérelmi listába a három város (Buda, Pest és Pozsony) közös feliratban kérte 1741. június 9-én a diétától. A kérésnek azonban a – saját vámhelyeket birtokló földesurakból álló – nemesi rendek ellentmondtak.⁷⁰ Végül a kormánypárt vezetői, az érsek, illetve a személynök, valamint

⁶⁴ Az utasítás 34–35. pontja: Kiss–Nagy–Kapitány 2015: 48.

⁶⁵ BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Johann Benedict Perger és Josef Klinglmayer országgyűlési követek a városi tanácshoz, Pozsony, 1741. július 27., 127–129.

⁶⁶ A vármegyei nemességnek a városi céhes iparral szembeni törekvései (például az ármegállapítások saját kézben tartása, a céhen kívüli mesterek munkájának támogatása, a céhek privilégiumainak bevonása) az 1708–1715., 1722–1723., 1728–1729. évi diétán éleződtek ki igazán (Balogh 1981: 71).

⁶⁷ Pest város két köve Bobics (másként Papics) György és Scopek Ferenc főjegyző volt. Kettejük közül az aktívabb láthatóan Scopek Ferenc Antal (1703–1766) volt, aki 1727-től Pest város ügyésze, majd 1733-tól főjegyzője volt. Életrajzára: Dümmerth 1968: 251; Bónis 1974: 157; BFL IV.1202.cc Antiqua Nr. 920. Scopek Ferenc végrendelete.

⁶⁸ BFL IV.1002.ff. 5. doboz. A városi tanács levélfogalmazványa Johann Benedict Perger követnek, Buda, 1741. augusztus 19. A követ erre adott válasza: BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Pozsony, 1741. augusztus 24., 152–160.

⁶⁹ Balogh 1981: 71.

⁷⁰ BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Buda, Pest és Pozsony szabad királyi városok országgyűlési követei, Pozsony, 1741. június 9., 71–85; BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Johann Benedict Perger és Josef Klinglmayer országgyűlési követek a városi tanácshoz, Pozsony, 1741. július 13., 110–112.

annak ítélmestere személyes audiencián fogadta a városi követeket, akik megpróbálták meggyőzni őket az igazukról.⁷¹ A diétai tárgyalások utolsó fázisában a budaiak Pozsony város követeinek (Johann Christoph Maliknak és Johann Kri-sannak) a társaságában közbenjártak a magyar kancellárnál, Batthyány Lajosnál, valamint Koller József kancelláriai tanácsosnál a rév- és útvámok, illetve a várpa-rancsnokok kihágásaival kapcsolatos intézkedések törvénybe iktatása érdekében, mint utóbb kiderült, sikeresen.⁷² A budai vámhely megszüntetésének követelése azonban végrehajthatatlan maradt, amint azt az 1751. évi városi sérelem bizonyítja: itt a városi polgárság borára a továbbiakban is kivetették a vámot.⁷³

Egy másik ügy, a porosz–bajor–francia háborús fenyegetés miatt kiállított nemesi felkelés kapcsán Buda város azt az álláspontot képviselte, hogy az *insurre-ctió*kor a városokat hagyományosan terhelő fuvarozási (ágyú- és fegyverszállítási) kötelezettség alól mentse fel.⁷⁴ Ennek indoklásaként a városi tanács azt a magyarázatot hozta fel, hogy területén nem tartanak elegendő számú háta-s és igavonó lovat, illetve marhát. Éppen ezért követeli útján azt követelte, hogy a polgárok pénzben válthassák meg a porták után kötelezően felállítandó lovas katonaságot. Ezt lényegében sikerült elérniük, bár a városok ágyú- és muníció-fuvarozási kötelezettsége megmaradt.⁷⁵ Ebben talán szerepet játszhatott a szabad királyi városok főhatóságának és patrónusának, a közvetítésre felkért kamarael-nöknek a támogatása is.⁷⁶

Végül, ha kitekintünk az osztrák örökösödési háború eseményeire, akkor azt látjuk, hogy 1741. szeptember–október folyamán felmerült annak a lehetősége, hogy a császári-királyi udvar az örökös tartományokban előrenyomuló bajor–francia csapatok elől a régi magyar királyi székvárosban, Budán találjon menedé-ket.⁷⁷ 1741. szeptember 15-én a bajor választófejedelem elfoglalta Felső-Ausztria székvárosát, Linzet, és Bécs ostromára készült.⁷⁸ A követjelentések hatásosan fes-tik le a Pozsonyban uralkodó közállapotokat és írják le a valós-valótlan pletyká-

⁷¹ A június 7-i, 8-i, és 9-i ülésekről való tudósítás kapcsán említi a személynökkel és az ítélmesterrel való kapcsolatfelvételt: BFL IV.1002.ff. 10. kötet. Diarium, 1741, 11.

⁷² BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Johann Benedict Perger követ levele a városi tanácshoz, Pozsony, 1741. október 8., 288–292; BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Pozsony, 1741. október 5., 279–287.

⁷³ A budai királyi vámszedés fenntartását végül azzal indokolták meg a rendek, hogy az 1749 óta újjáépülő királyi rezidenciára tekintettel „nem illő” ilyen kérésnek helyt adni (OK GY 700.468. Diarium generalis incltyae regni Hungariae, 1751. június 27-i ülés, 359). Buda város 1751. évi sérelmére: BFL IV.1002.uu. Nr. 579. „Gravamen et postulatam liberae et regiae civitatis Budensis, occasione comitiorum anno 1751...”, 1751. július 17.

⁷⁴ BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Buda város tanácsa követéhez, Johann Benedict Pergerhez, Buda, 1741. szeptember 23., 263–266. A városok ágyú- és muníciófuvarozási kötelezettségéről elő-ször 1563-ban rendelkezett a diéta, amit az 1595. évi, majd az 1602. és 1609. évi országgyűlé-ssek, valamint az újabb katonai szabályzatok érvényben hagytak (Schramek 2011: 28).

⁷⁵ Az elfogadott törvény szerint a városok minden nádori porta után 100-100 rajnai forinttal vol-tak kötelesek megváltani felkelési kötelezettségüket (Marczali 1891: 100).

⁷⁶ BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Buda város tanácsa a követéhez, Buda, 1741. október 14., 293–296.

⁷⁷ BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Perger követ levele a városi tanácshoz, Pozsony, 1741. szeptember 10., 195–196.

⁷⁸ Poór 2006: 93–95.

kat. Ezekből megtudhatjuk, hogy a bécsiek hogyan menekültek csomagjaikkal Pozsonyba, illetve azt is, hogy már a környékbeli falvakban is béreltek maguknak házakat. Szeptember közepén, a híresztelések szerint, az ellenség 50 000 emberrel már Bécs előterében, Korneuburg városa alatt állomásozott.⁷⁹ Noha az udvar költözésére egyrészt a katonai helyzet változása (mivel Károly Albert bajor választófejedelem csapataival Csehország felé fordult), másrészt a Budán ismét elharapódzó pestis miatt végül nem került sor, a kormányzervek a városi tanács közreműködésével mégis tettek erre bizonyos előkészületeket (például összeírták a városi lakóházakat szállás céljára, illetve a fegyvertár egy részét udvari lakosztályokká alakították).⁸⁰

Batthyány Lajos kancellár 1741. szeptember 19-i leiratában arra utasította a várost, hogy bocsásson rendelkezésre a Kancellária személyzete részére lakásokat, valamint saját szállása mellett egy tanácstermet, továbbá a segédhivatalok kiadóhivatala és az irattár-levéltár számára megfelelő helyiségeket. Ezenkívül arról is rendelkezett, hogy elegendő mennyiségben halmozzanak fel élelmiszert, fát és szénát. A város kénytelen-kelletlen válaszában azt olvashatjuk, hogy (költségtérítés ellenében) a szállásokat ugyan kész előkészíteni, termény, takarmány és fa hiányára hivatkozva azonban ennek kapcsán Pest vármegye hatóságától kér segítséget.⁸¹ A hadi helyzet változása végül nem tette szükségessé az udvar Budára menekítését, ám a korabeli magyar politikusok számára alkalmat teremtett arra, hogy a budai várpalota újjáépítésének programját újra napirendre tűzzék.⁸²

* * *

Összességében elmondhatjuk, hogy az 1741. évi diétán a budai követeknek végül sikerült a várost érintő legfontosabb négy sérelem orvoslását, pontosabban azok törvénycikkbe foglalását elérniük,⁸³ az azonban már a mindenkori hatalmi-politikai viszonyoktól függött, hogy ezeket a törvényeket később végrehajtották-e. A későbbi szórványos adatok alapján azt érzékelhetjük, hogy ezek nagyobb része csupán írott malaszt maradt. A levelezés alapján ugyanakkor az is megállapítható, hogy a városi autonómiát sértő vármegyei-nemesi követeléseket (köztük például

⁷⁹ BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Johann Benedict Perger levele Buda városhoz, Pozsony, 1741. szeptember 17.; BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Buda város válasza Pergernek, Buda, 1741. szeptember 19., 236–260.

⁸⁰ BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Johann Benedict Perger levele a városi tanácshoz, Pozsony, 1741. szeptember 14.; BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Buda város válasza, Buda, 1741. szeptember 16., 223–235.

⁸¹ BFL IV.1019. Nr. 43. Batthyány Lajos kancellár leirata, Pozsony, 1741. szeptember 19.; BFL IV.1019. Nr. 43. Buda város tanácsa válaszlevele Batthyány Lajos kancellárnak, Buda, 1741. szeptember 23.

⁸² 1749-től Grassalkovich Antal kamaraelnök szorgalmazására és királyi óhajra folytak a munkálatok (Fallenbüchl 1997: 33–34; Kelényi 2001: 218).

⁸³ Ezek voltak a városi polgárok út- és hídvám alóli mentességét biztosító, a katonai parancsnokok visszaéléseinek megszüntetését sürgető, a kamarai hatóságok városi bírósági ügyekben való beavatkozását tiltó, továbbá a budai királyi vámszedőhely visszaéléseinek megszüntetéséről szóló cikkelyek (1741. évi 28., 30., 37., 39. törvénycikkek).

a magyarok városi tisztségekre való kinevezését, a nemesek városi házvásárlásait, a céhek szabályozását) sikerült a követeknek elhárítaniuk. A német városvezető elit számára kereskedelmi konkurenciát jelentő budai zsidóság kiűzése majd csak évekkel később, egy királyi rendelet nyomán valósult meg. Az *insurrectio* kiállítása kapcsán sikerült érvényesíteni a városi érdekeket, annak pénzbeli megváltási lehetőségével. A szabad királyi városok diétai érdekeinek érvényesítésében – Pozsony és Pest mellett – Buda követei ezen a diétán már hangadóként szerepelnek a városi követek csoportján belül. Noha az országos politikában a városoknak soha sem sikerül a vármegyei nemességgel egyenrangú partnerré lenniük, mégis megállapítható, hogy lokális érdekeik képviselőiként, kiváltságaik nemességgel szembeni védelmében ekkor még eredményesnek voltak mondhatóak. Megkockáztathatjuk, hogy közép-európai összehasonlításban is jóval sikeresebbek német, lengyel vagy osztrák társaiknál. Mindezeket azonban csakis kollektíve, több város összefogásával és a kormányzati tisztségviselőinek támogatásával érheték el. Követeik tevékenységét egyértelműen a kiváltságörzés, az eddig megszerzett városi pozíciók védelmezése jellemezte. A nemességgel szembeni törekvéseiket bizonyos esetekben a Kancellária és a Kamara részéről némi kormányzati hátszél is kísérte, cserében a kormányzat háborús igényeit (például az adók és az *insurrectio* megszavazása révén) a városok igyekeztek maximálisan kielégíteni.⁸⁴ A rögzült történeti képnek ellentmond, hogy bizonyos esetekben (így például a polgárhagyatékok vagy a harmincadügyek kapcsán) a városi tanács saját felügyeleti szervével, a Magyar Kamarával is szembekerülhetett. A városi követekre bízott városi érdekérvényesítésnek valószínűleg a nyilvánosság előtt zajló politikai cselekményeknél fontosabb terepe lehetett a pozsonyi diéta időtartama alatt az egyes pozsonyi és bécsi tisztségviselőknél végzett lobbitevékenység.⁸⁵ Általánosabb tanulságok levonásához további alap kutatásokra lenne szükség a városok politikai céljait, ezek időbeli változását, törekvéseik sikerességét vagy kudarcát illetően, hogy az egykori magyar királyi főváros és követei politikai szerepét méltóképpen elhelyezhessük a kor politikatörténetének tablóján.

⁸⁴ Az 1741-es lelkes kiállítás Mária Terézia és a Habsburg Monarchia mellett a rendiség soraiban szinte általános volt, a budaiak példája nem jelent kivételt. A városok adókérdésben a 18. század többi diétáján is általában a kormányzatot támogatták, ám erről részutatások alig állnak rendelkezésre (vö. Szijártó 2005: 155, 166). A városi követek megnyilvánulásaira lásd az 1741. évi október 11-i ülést, amikor a városok az országgal egyetértve a porták szerinti katonaállításba beleegyeztek (BFL IV.1002.ff. 10. kötet. Diarium, 1741, 82; idekapcsolódik még a városi tanács levele Perger követhoz: BFL IV.1002.ff. 5. doboz. A városi tanács levélfogalmazványa Johann Benedict Perger követhoz, Buda, 1741. október 14., 297–300).

⁸⁵ A diétai üléseken folyó nyilvános politikai vitákhoz képest nagy szerep jutott annak a politikai kapcsolatépítési és információszerezési gyakorlatnak, amit a forrásokban bizonyos ajándékok említése (*honorarium, discretio*) kapcsán érhetünk tetten. A központi kormányhatósági tisztségviselők (a forrásokban patrónusok) által nyújtott informális segítséget a budai tanács a legtöbb esetben budai borral honorálta. Erre a gyakorlatra: H. Németh 2013: 153–154; Nagy J. 2016: 49–50, 59. Illusztrációként egyetlen példa: BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Perger követ levele a városi tanácshoz, Pozsony, 1741. október 8., 288–292.

FORRÁSOK

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV.1002.a. Buda Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek (Magistrats Protokoll).

IV.1002.d. Buda Város Tanácsának iratai. Királyi rendeletek (Mandata regia).

IV.1002.j. Buda Város Tanácsának iratai. Tanácsi levelezés (Correspondentiae Magistratuales).

IV.1002.k. Buda Város Tanácsának iratai. Ágensí levelezés.

IV.1002.z. Buda Város Tanácsának iratai. Hagyatéki leltárak (Inventaria).

IV.1002.ff. Buda Város Tanácsának iratai. Országgyűlési iratok (Acta Dietaalia).

IV.1002.nn. Buda Város Tanácsának iratai. A budai tisztviselők nyilvántartása (Elenchus officialium).

IV.1002.uu. Buda Város Tanácsának iratai. Vegyes iratok (Miscellanea antiqua).

IV.1009.c. Buda Város Telekhivatalának iratai. Teleklevelek jegyzőkönyve (Gewöhr Protokoll).

IV.1019. Buda város történeti értékű iratai.

IV.1202.cc. Pest Város Tanácsának iratai. Végrendeletek és hagyatéki leltárak (Testamenta et Inventaria).

XV.20.2. Mikrofilmmásolatok gyűjteménye. Felekezeti anyakönyvek.

Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (MNL GYMSM SL)

IV.1002.c. Sopron Város Tanácsának iratai. Országgyűlési iratok.

Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (MNL PML)

IV.1.b. Pest vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Országgyűlési iratok.

Országgyűlési Könyvtár (OK) Gyurikovits-gyűjtemény (GY)

700.468. *Diarium generalis in chlyti regni Hungariae partium que sacrae ejusdem coronae annexarum diaetae in chlytibus statibus et ordinibus pro dominica in albis, seu diae 18a mensis aprilis anni 1751 in liberam regiamque civitatem Posoniensem indictae, ibidemque celebratae, ac tandem die...mensis...anni...ejus feliciter terminatae et conclusae* [é.n.]

700.480. Acta Concursus Anni 1737.

Magyar Törvénytár. 1657–1740. évi törvénycikkek. (Fordította, utalásokkal ellátta Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen.) Budapest, 1900.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Balogh István 1981: Megyék és városok harca a limitatiók körül a XVII–XVIII. században. In: Nagybakay Péter (szerk.): *IV. Kézművesipartörténeti Szimpózium. Veszprém, 1980. december 1–2.* Veszprém, 69–73.

Borosy András 1996: *Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1712–1740. Új sorozat VII. 1738–1740.* (Pest Megyei Levéltári Füzetek 26.) Budapest.

- Bónis, György 1969: Die ungarische Stände in der ersten Hälfte des 18. Jahrhundert. In: Gerhard, Dietrich (Hg.): *Ständische Vertretungen in Europa im 17. und 18. Jahrhundert*. Göttingen, 286–309.
- Bónis György 1974: *Pest-budai hivatali utasítások a XVIII. században*. Budapest.
- Bónis György 1975: Városigazgatás, várospolitikai. In: Kosáry Domokos (szerk.): *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig*. (Budapest története 3.) Budapest, 159–190.
- Dávid Zoltán 1973: Az 1738. évi pestisjárvány pusztítása. *Orvostörténeti Közlemények* 69–70. 75–130.
- Dümmerth Dezső 1968: *Pest város társadalma 1686–1696*. Budapest.
- Éötvös József 1975: Az utasításokról. Két beszéd. In: *Arcképek és programok*. (szerk., bev. és jegyz. Fenyő István.) Budapest.
- Fallenbüchl Zoltán 1997: *Grassalkovich Antal. Hivatalnok és főnemes a XVIII. században*. Gödöllő.
- Farbaky Péter 2004: A középkor *renovatio*ja a 18. századi magyarországi barokk művészetben. In: Bodnár Szilvia – Jávor Anna et al. (szerk.): *Maradandóság és változás. (Művészettörténeti konferencia, Ráckeve 2000.)* Budapest, 161–176.
- Felhő Ibolya 1972: Buda elsősege a tárnoki városok között. In: Tarjányi Sándor (szerk.) *Tanulmányok Budapest múltjából XI.* (Budapest Várostörténeti Monográfiái 28.) Budapest, 153–178.
- Forgó András 2012: A politika kultúrtörténete. Egy „német” elmélet vitája és annak tanulságai. *Világtörténet* (34.) 171–184.
- Gárdonyi Albert 1929: A királyi udvar Budára költöztetési terve 1741-ben. *Historia* (2.) 3. 8–9.
- Gárdonyi Albert 1945: Budapest közállapotai a 18. század elején. *Városi Szemle* (31.) 3. 204–226.
- Géra Eleonóra 2012a: Iparosok társadalmi helyzetének alakulása az újratelepült Budán. Az iparosok érdekképviseleti szerve, a Külső Tanács. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv* (7.) 401–424.
- Géra Eleonóra 2012b: Az apokalipszis lovasai Budán (1710–1723). *Fons* (19.) 2. 139–160.
- Géra Eleonóra 2014: *Kőhalomból (fő)város. Buda város hétköznapjai a 18. század elején*. Budapest.
- Géra Eleonóra – Simon Katalin 2017: Tégláégetők a mai Széll Kálmán téren. In: Maczó Balázs (szerk.): *A Széll Kálmán tér története. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus*. Budapest, 23–37.
- H. Németh István 2002: A szabad királyi városok egységes fellépéséről a kora újkorban (16–17. század). *Soproni Szemle* (56.) 3. 210–238.
- H. Németh István 2003: A szabad királyi városok igazgatásának abszolutista vonásaihoz. A felső-magyarországi városok 1681. évi tisztújításai. In: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): *Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára*. Szombathely, 229–254.
- H. Németh István 2004: *Várospolitikai és gazdaságpolitikai a 16–17. századi Magyarországon. (A felső-magyarországi városszövetség.)* I–II. kötet. (Doktori mestermunkák.) Budapest.

- H. Németh István 2006: A szabad királyi városi rang a kora újkorban. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv* (1.) 109–122.
- H. Németh István 2007a: Az állam szolgálói vagy a város képviselői? A központosító várospolitikai hatásai a soproni politikai elit átrendeződésére. *Soproni Szemle* (61.) 2. 125–141.
- H. Németh István 2007b: Városi tisztújítások a királyi Magyarországon a 16–17. században. *Arrabona. A Györi Múzeum Évkönyve* (45.) 2. 57–96.
- H. Németh István 2012: Várospolitikai új utakon: az abszolutista jellegű várospolitikai jellemzői a Magyar Királyságban a 17–18. század fordulóján. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv* (7.) 283–308.
- H. Németh István 2013: A szabad királyi városok a 16–17. századi országgyűléseken. In: Dobszay Tamás – Forgó András – ifj. Bertényi Iván – Pálffy Géza – Rácz György – Szijártó M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdektől 1918-ig*. Budapest, 144–161.
- Horváth Mihály 1873: *Magyarország történelme. Hetedik kötet*. (Az új dolgozat második, bővített kiadása.) Budapest.
- Kelényi György 2001: A budai királyi palota építésének története a XVIII. században. In: F. Dózsa Katalin – Szvoboda Dománszky Gabriella (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából XXIX. A Budavári Királyi Palota évszázadai*. (Budapest Várostörténeti Monográfiái 38.) 217–240.
- Kenyeres István 2006: Buda és Pest útja az 1703. évi kiváltságselevekig. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv* (1.) 159–201.
- Kiss Anita – Nagy János – Kapitány Adrienn 2015: *Pest-Pilis-Solt vármegye országgyűlési követutasításai a 18. században*. Budapest.
- Krischer, André 2008: Politische Repräsentation und Rhetorik der Reichstädte auf dem Reichstag nach 1648. In: Feuchter, Jörg – Helmrath, Johannes (Hgg.): *Politische Redekultur in der Vormoderne. Die Oratorik europäischer Parlamenten Spätmittelalter und früher Neuzeit*. Frankfurt–New York, 135–148.
- Mařa, Petr 2006: Landstände und Landtage in den böhmischen und österreichischen Ländern (1620–1740). Von der Niedergangsgeschichte zur Interaktionsanalyse. In: Mařa, Petr – Winkelbauer, Thomas (Hgg.): *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*. Stuttgart, 345–400.
- Marczali Henrik 1891: *Mária Terézia 1717–1780*. Budapest.
- Miller János Ferdinánd 1760: *Epitome vicissitudinum et rerum memorabilium de libera regia ac metropolitana urbe Budensi, ab ejus nativitate, anno quippé MCCXLII ad praesentem que annum MDCCLX*. Budae.
- Nagy István 1957: Buda város gazdálkodása és adósságai a XVIII. század első felében. In: Pesta László et al. (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából XII*. (Budapest Várostörténeti Monográfiái 19.) 51–131.
- Nagy István 1963: II. József reformjai Budán. In: Gerevich László – Tarjányi Sándor (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából XV*. (Budapest Várostörténeti Monográfiái 24.) Budapest, 363–404.
- Nagy János 2016: Buda város követei az 1708–1709. évi „labanc” országgyűlésen. In: Géra Eleonóra Erzsébet (szerk.): *Buda város tanácsülési jegyzőkönyveinek regesztái 1708–1710*. Budapest, 41–59.

- Nagy Lajos 1975: *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig*. Budapest.
- Poór János 2006: *Az osztrák örökösödési háború*. Budapest.
- Press, Volker 1983: Formen des Ständewesen in der deutschen Territorialstaaten des 16. und 17. Jahrhunderts. In: Baumgart, Peter (Hg.): *Ständetum und Staatsbildung in Brandenburg–Preussen. Ergebnisse einer internationalen Fachtagung*. Berlin–New York, 280–326.
- Pühringer, Andrea 2007: „Mitleiden” ohne Mitsprache? Die landesfürstlichen Städte Österreichs als Vierter Stand. In: Ammerer, Gerhard – Godsey, William D. Jr. – Scheutz, Martin et al. (Hgg.): *Bündnispartner und Konkurrenten der Landesfürsten? Die Stände in der Habsburgermonarchie*. Wien–München, 90–113.
- Ring Éva 2001: *„Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” (A nemesi köztársaság válságának anatómiája.)* Budapest.
- Schmall Lajos 1894: *Budapesti krónika 1686–1873*. 1. kötet. Kézirat.
- Schoen Arnold 1960: Prati kamarai építészmezőnök Budán. *Művészettörténeti Értesítő* (9.) 1. 29–35.
- Schramek László 2011: *Az állandó hadsereg eltartásának költségei a 18. század első felében Pest megye példáján keresztül*. Budapest.
- Schramek László 2014: Pestisjárvány Pest megyében (1739–1742). In: Kiss Anita (szerk.): *Tanulmányok Pest megye múltjából V*. Budapest, 153–208.
- Simon Katalin 2011: Az 1723-as budai tűzvész. *Fons* (18.) 4. 457–554.
- Szijártó M. István 2005: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*. Budapest.
- Szijártó M. István 2006: A concursus a 18. századi politikában. In: Szijártó M. István: *Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről*. Budapest, 218–236.
- Szijártó M. István 2012: A „konfesszionális rendiségtől” az alkotmányos rendiségig”. Lehetőségek és feladatok a 18. századi magyar rendiség kutatásában. *Történelmi Szemle* (64.) 1. 37–62.
- Szőcs Sebestyén 1996: *A városi kérdés az 1832–36. évi országgyűlésen*. Budapest.
- Tuza Csilla 1999: Buda polgármesterei 1686–1873. *Levéltári Közlemények* (70.) 1–2. 23–38.
- Vajnági Márta 2009: Az osztrák örökös tartományok. In: Poór János (szerk.): *A kora újkor története*. Budapest, 257–279.
- Vergilius 1984: *Vergilius összes művei*. (Ford. Lakatos István. Az utószót Borzsák István, a jegyzeteket Lakatos István írta.) Budapest.